

### Vielä sana *sammosta*.

Kuten oli odotettavissa, on prof. HARVA noussut minuakin vastaan järeästi puolustamaan käsitystään sammon alkuperästä (Virittäjä 1944, s. 332—), ja minä saan nyt häneltä vuorostani läksytystä. Minun lähtökohtanani on ollut lähinnä kielitieteellinen puoli, jossa Harva hapuilee — tosin kovin itsetietoisesti — aivan maallikkona. Hän on kyllä voinut käyttää asiantuntijain apua ja on käyttänytkin, nimittäin Setälän luotettavaa opastusta. Se vain, että jos Setälällä ei olisi työhön ryhtyessään ollut jo varma — kylläkin tavallaan Harvalta saatu — ennakkokäsitys itse tuloksesta, olisi »arvoituksen» kielellinenkin ratkaisu voinut olla toinen. Sitäpaitsi olisi väärin luulla, että Setälä tai joku muu olisi läheskään tyhjentävästi käyttänyt hyväkseen kielellisiä argumentteja. Var-

sinkin *sampa*-johtoiset paikannimet ovat aivan puutteellisesti tutkitut, jollen sanoisi tutkimattomat, varsinkin historiallisista asiakirjoista. (Mitä on esim. *Samman pää* vanhoissa kartoissa Medvastön saaren Blindsundin nimityksenä?) Kuka tietää, vaikka *sampo* tosiaan sukeltautuisi esiin myllyyn viittavana nimenä? Onhan sellainenkin kuin *Sampojoki* olemassa (Vanajassa, ks. Setälä, Sammon arvoitus s. 489). Ei negatiivinenkaan tulos saa Harvaa ilahduttaa (vrt. s. 334), sillä tuon mahdollisesti myllyä tarkoittaneen sanan elinikä on ollut lyhyt ja paikallisesti ahdas.

En olisi halunnut enää puuttua koko keskusteluun, jolleivät muutamat selventävät lisät ja aiheettomien syytösten torjuminen minua houkuttelisi käyttämään vielä puheenvuoroa.

Harvalle on arka paikka, että *sampo(i)* ei missään merkitse p a t s a s t a, vaan, sikäli kuin se jotakin merkitsee, merkitsee mieleenpainuvimmin m y l l y ä. Harva pitää edelleen kiinni käsityksestä, että runoissa voisi esiintyä myös *samm*: *sampaha-*, jollei se olisi hävinnyt tuon »deminutiivisen» *sampo* muodon tieltä — runomitan vuoksi! Kyllä ne »yleisimmät ja vanhimmat säkeet» olisi voitu l u o d a nelipolvisiksi trokeiksi aivan vaivattomasti myös *samm* sanaa käyttäen, jos patsasta tosiaan tarkoitettiin. Harva syyttää (s. 334) minua siitä, että olen muka oman teoriani hyväksi salannut tässä yhden tärkeän tosiasian, *samm* muodon esiintymisen *kirjokannen* yhteydessä Vienan Karjalan l o i t s u i s s a. Kuinkas minä olisin halunnut s a l a t a asian, joka puhuu juuri m i n u n teoriani puolesta? Nimittäin sen, että *samm* (maailmanpatsas) on pidettävä erillään *samm* ja että ainakin *kirjokansi* (taivas) kuuluu alkuaan l u o m i s r u n o o n. Kun Harva väittää, että *samm* esiintyy loitsuissa »*sampo*-sanan asemesta», niin se on — jollei hän suvaitse edes näyttää, missä se esiintyy — vain yksi hänen väkivaltaisia oletuksiaan oman teoriansa hyväksi. Olen koettanut etsiä *samm* Vienan Karjalan loitsuista, mutta mitään *sampo* ~ *samm* rinnakkaisuutta en ole löytänyt. Sensijaan olen löytänyt muuten mielenkiintoisen »sampaan» vastineen, johon Setäläkään ei näy kiinnittäneen huomiota:

Peällä kuuven kirjakannen,  
 Peällä taivosen yhöksän,  
 Š i n i - l a m p a h a n sisässä,  
 Vaški-l a m p a h a n vašassa (SKVR I 4, s. 1030).

Tässä on *lampahan* ilmeisesti pro *sampahan*, eikä kysymyksessä ole muistiinpanijan virhe, sillä kertosaäkeissä saattaa olla vielä *sinivuona*, joten sekaannus on jo laulajien, jotka *samm* sanaa ehkä eivät ole ymmärtäneet; sekin löytyy, kuten kohta alempana huomaamme. Mutta näissä

tapauksissa (olen niitä poiminut toistakymmentä) ei vahingossakaan ole edes \**lamppo* muotoa, saati sitten *sampo*. Kun runoissa sellaisten analogia-deminutiivien kuin *taivo* muodon rinnalla luullakseni aina on myös *taivas*, olisi suorastaan odotettavaa myös *sampo* ~ *sammus*, jos molemmat olisivat samaa tarkoittavia esineitä. Kenen väitteet siis ovat »mielettömiä», jääköön Harvan itsensä mietittäväksi. Mutta hänhän ei välitäkään mitään kielellisistä tosiasioista, vaan uskottelee (s. 334) kaiken lisäksi, että joku olisi tahtonut tähän mennessä väittää *sammasta* sanan merkinneen — kilpeä tai myllyä!

Sitten tuo Gottlundin todistus metsäsuomalaisilta. Se on Harvan mielestä yhä »jääväämätön», vaikka Salminen sen jo kaikkien nähden (Virittäjä 1944, s. 45) osoitti hyvin epävarmaksi, kun 20-vuotias kerääjä ei osannut edes kunnolla suomea ja hutilo äärettömästi kirjoittaessaan eikä jättänyt edes mitään merkkiä alkuperäisestä muistiinpanostaan. Jos hän ei tuntenut *sampo* sanaa (kuten Harva uskoo), mutta varmaankin tunsii tuon yleisen *sammus* sanan, niin ei muuta tarvittu sekaannukseen. Tai jos tuo hänen tiedonantajansa, vanha mummo, tunsii *sampaan*, kuten metsäsuomalaiset sen lienevät tunteneet ainakin maailmanpatsaan nimenä, mutta ei *sampo*, josta runo aikoinaan on kertonut, niin tiedonantaja on helposti vaihtanut sanat. Harva sanookin, että myös *sampo* »näyttää olleen Länsi-Taalainmaalla tunnettu», kuten muka »Salminen huomauttaa». Salminen »huomauttaa» että *kenties* mummo on Gottlundille sanonut »Sammolta eikä Sammalta, sillä muuten odottaisi muotoa Sampaalta». Mutta eihän Gottlund poloinen osannut aina edes sanoja taivuttaa. Laulajat sitäpaitsi ovat *sammosta* vääntäneet vaikka minkälaisia muunnoksia, myös *sammun*, josta satunnaisestikin olisi voinut tulla *sampaan*. Miten moiselle perustalle vakava tiedemies voi mennä rakentamaan tyhjää hypoteesia, vieläpä pateettisesti mennä väittämään: »Gottlundin muistiinpano siis mitä jyrkimmin kumoaa Kettusen vielä ulkomaisellekin yleisölle uskotteleman päähänpiston, että *sampo* muka ei ole »identisch mit dem Worte *sammus*». (Sivumennen: saksankielisen referaatin epätarkkuuksista kuten *Weltbildsäule* pro *Weltsäule* en ole vastuussa.) Lieneekö Setälällekin ollut »päähänpistoa» se — kuten kaikille johto-oppiin vähänkin perehtyneille — päätelmä, että *sammus* ja *sampo(i)* ovat *sampa*-sanana eri johdannaisia ja siis eri asioita ilmaisevia sanoja, vaikka *sampo(i)* *sattaa* siinä olla myös patsasta merkitsevän *sammus* sanan epä-äännelaillinen deminutiivi, siis se, mitä Setälä ja hänen perässään Harva ovat umpimähkäisesti sen väittäneet, ennakkoteorioihinsa soveltuvana, todellisuudessa välttämättä olevan.

Puolittain kielitieteellinen on myös tuo vilja-asia karjoineen ja heini-

neen, josta sammon siunauksena kerrotaan. Sehän voi merkitä vain ylimalkaisesti r i k k a u t t a. Eikö siis ihmemyllä olisi voinut välillisesti antaa paremmin »viljaa ilman kylvämätä» kuin jokin oletettu ihmepepatsas? Setälällä ja Harvalla on kuitenkin vielä vakavammalta näyttävä todistus-kappale, tuo Castrénin päiväkirjan merkintä

Siivatta on *sampahan* jalan juuresta.  
*kirjokannen* tutkalmesta,

jonka johdosta Setälä (Sammon arvoitus s. 577) sanoo: »Tämä runosirpale on eräänlainen syntyruno: elukka on kotoisin kaikkea ylläpitävästä sampaasta, sieltä on maidonkin palattava ehtyneisiin maitosuoniin». Tätä Harva siteeraa kuitenkin osoittamatta (sen paremmin kuin Setälä), mistä yhteydestä Castrén on nämä säkeet, jotka ovat laulajan antamaa s e l i t y s t ä, matkapäiväkirjaansa saanut. Setälällä on oikein valokuvajäljennös (s. 148) eräästä Castrénin (Uhtualta?) kirjoittamasta loitsusta, jossa tautia manataan seuraavasti:

Kun lienet maasta mairehesta — — —,  
männös maahan mairehesen,  
*sampahan* jalan juurehen,  
*kirjokannen* uskalehen. (Vrt. SKVR I 3, 41, 529.)

Tämä laulaja lienee Castrénille kyllä selittänyt sammon *sammakoksi*, mutta hän tai jokin muu laulaja on tietänyt enemmän. Cajanille oli ehtyneen lehmän parantamiseksi aikaisemmin (Uhtualla) luettu (siitäkin on Setälällä valokuvajäljennös):

*Sampahan* jalan juuresta  
*kirjokannen* tutkalmeh  
peäsöo vielä maitokosket kuohumah  
maitopurot purkamah  
maitojoet juoksemah. (Vrt. SKVR I 4, 1424.)

Tässähän on puhe lehmästä eli »siivatasta», joka lypsää »sampahan jalan juuresta», ja ilmeisesti on juuri tätä tapaillut Castrénin tiedonantaja. Eikä loitsu tahdo sanoa mitään muuta kuin (asiaankuuluvasti liioitellen), että ehtyneen lehmän maitosuonet pääsevät suihkuamaan m a a i l m a n p a t s a a n (sampahan) juuresta aina t a i v a a n (kirjokannen) lakeen saakka. Mutta mitä kaikkea on Setälä ja hänen mukanaan Harva runoillut omasta päästään? Tässä on muka syntyrunon sirpale, elukka on k o t o i s i n kaikkea ylläpitävästä sampaasta! Harva innostuu (Vir.s. 336) muistuttamaan tämän johdosta, että kun asia on »uskomuksellista laatua»,

niin »siihen sisältyvän arvoituksen ratkaisu kuuluu siis uskontotieteen piiriin!» Huutomerkki taitaa olla muistutuksena, että Setäläkin on turhaan yrittänyt kavuta uskontotieteen korkeuksiin, meistä pienemmistä puhumattakaan.

Loitsuissa on siis tosiaan paitsi *lammas* myös *sammas*, mutta ei runojen *sampo* sanan synonyymina, vaan hämärtyneenä maailmanpatsaana, joka on ollut tuttu kuvitelma vanhoista ajoista myöhäisiin saakka. Samoin *kirjokansi* sampaan tutkaimessa kiertävän taivaan nimityksenä. *Sammas* ja *taivas* kuuluvat niin yhteen, että kun jälkimmäisestä käytetään usein hellittelynuotoa *taivo*, on suorastaan kummallista, että vastaava rinnakkaisuus *sammas* ~ *sampo* ei runoissa esiinny. Tuskin se on sattumaa, vaan selittynee parhaiten siten, että *sampo* oli jotain muuta kuin *sammas*, niin luonnollista kuin onkin, että nämä käsitteet ovat ehkä päässeet myös laulajilla sekaantumaan, ja ainakin *kirjokansi* on todella joutunut myös *sammon* toisintosanaksi. Olen koettanut tehdä uskottavaksi, että *kirjokansi* on alkuaan kuulunut luomirunoihin, kuten kai myös *sammas*, joten en puutu enää tähän kysymykseen. Kun Harva (s. 337) pitää »mainitsemisen arvoisena» sitä seikkaa, että meressä jauhava *sampo* ei ole saanut 'kirjokantta' attribuutikseen, on se hänelle muistutus siitä, että *kirjokansi* ei ole kuulunutkaan *sampo*-myllyyn, mutta kylläkin maailmanpatsaaseen. Että satujen ihmemyllä on sekaantunut olettamaani *sampo*-myllyyn, on sanomattakin selvää.

Harva läksi oletuksesta, että hänen *samponsa* eli ryöstetty maailmanpatsaan jäljennös oli ilman tuota maailmanpatsaaseen kuulunutta taivaankupua, 'kirjokantta'. Niin ollen olisi lukijan uskoa vahvistavaa, jos 'kirjokansi' ei yleensä olisi kuulunut sammonryöstö-runoihin. Kuka vain vai-vautuu uudestaan lukemaan hänen tutkimuksestaan vastaavan kohdan (ss. 61—64), voi todeta, miten mielivaltaisesti hän on menetellyt. S. 62 luetaan: »Ainoastaan Vuonnisen runoalueella tapaamme tässä yhteydessä myös 'kirjokannen'. Laulaessaan Sjögrenille 1825 ei Ontrei Malinen vielä sitä mainitse.» Ja kuitenkin, kuten osoitin, Ontrei Malinen mainitsee *sammon* ja *kirjokannen* vierekkäin siinä runossa jopa k a k s i kertaa. Lisäksi osoitin saman rinnakkaisuuden Vuonnisen runoalueelta ja s i t ä p a i t s i sen ulkopuolelta kymmenistä toisinoista. Nyt Harva kuitenkin (s. 339) selittää, että hän ei tätä tosiasiaa tahdo kieltääkään, mutta hän on rajoittunut tarkastelemaan vain kahta säeparia (»hyvä sampo — kirjokansi»), joissa Väinämöisen laulun syytä perustellaan ja jotka ovat yhteisiä Suomen puoleiselle ja rajantakaiselle runolle. Myönnän kernaasti erehtyneeni ja tunnen jonkinlaista mielihyvää, että Harva on toki noin karkeasta menettelyvirheestä puhdistautunut. Mutta kun

otsikkonakin on ”Sampo ja kirjokansi ryöstörunossa”, niin en toki tullut ajatelleksikaan, että hän jättäisi edes *v i i t t a a m a t t a* »kirjokannen» yleisesti kuuluvan ryöstörunoihin — siitä huolimatta, että se ei sopinut hänen teoriaansa. Lukija jää kuin jääkin käsitykseen, että tosiasioita on haluttu kiertää, jotta myös sammon ryöstö ja sammon taonta saataisiin näyttämään erillään olevilta runoilta ja jotta ryöstetty »patsas» ei olisi ollut »kannellinen».

Harva on tehnyt tarpeettoman suuren numeron siitä epätarkkuudestani, että muistin väärin mainitessani aivan sivumennen Salmisenkin arvostelussaan (Virittäjä 1944, s. 42—) huomauttaneen »perusheikkoudeksi» Harvan teoriassa sitä, ettei mitään maailmanpatsaan kuvaa tietävästi ole ruotsalaisilla ollut (Harva on kerrannut tämän kohdan, s. 339, väärin, sillä »vertailusta» ei ole ollut puhettakaan). Olen Salmiseen viittaamalla muka (Harva, Harva!) tahtonut vain heittää *l u k i j a i n s i l m i l l e s u m e t t a* ja paljastanut tietomääräni ja arvostelukykyni riittämättömyyden. Niinkuin tuo Salmisen arvostelu sitten olisi ollut kiittävä tai edes myönteinen, saati Tarkiaisen ja Mansikan. Kyllä tuo »perusheikkous» on huomattu, vaikka perusheikkous taitaa olla itse pääolotumuksen hatarus. Prof. Jan de Vriesin kirje tekijälle olkoon yhteinen ilonaihe meille kaikille — samoin kuin tietysti itse Harvan kauan odotettu kirja, se kun joka tapauksessa vie eteenpäin tutkimusta.

Ennenkuin lopetan, teen vielä kysymyksen: Jollei tutkimuksemme esineelle, jota runot luonnehtivat myllyksi tai jauhinkiveksi, olisi alusta alkaen kuulunut jauhaminen ja sen perusteella nimi *sampo*, miten *i t s e n i m i* olisi *m y ö h e m m i n* joutunut tälle jauhinkojeelle? Harva tosin väheksyy (Sammon ryöstö s. 97) myllykuvitelman yleisyyttä — eikähän se sosisikaan hänen sampo-patsaaseensa —, mutta tosiasiaaksi jää, että se kuvitelma on kuulunut sammolle parhaalla runoalueella (mm. itse kuuluisalla Arhipalla)<sup>1</sup>, eikä se muuten olisi joutunut Kalevalaankaan. Sitäpaitsi vaatisi mainitun kysymyksen tekemistä yksikin esiintyminen.

Maaailman-*samm*s ei tietysti voinut pyöriä, mutta kyllä taivas eli runon *kirjokansi*. Setälä uskoikin, että siitä tuli sammolle tuo myllykuvitelma, mutta kuten myöhemmin kävi ilmi, ei tällä hypoteesilla ole pohjaa Suomen

<sup>1</sup> On kuvaavaa, että vienankarjalainen Tapionkaski, jota Gallen-Kallela kehoitti piirtäen ilmoittamaan, mitä laulaja tarkoitti sammolla, sukaisi paperille ihmemyllyn kuvan (Setälä, Sammon arvoitus s. 180). Kukaan laulajista ei ole sampoa ymmärtänyt muuksi kuin myllyksi tai jauhinkiveksi, sikäli kuin yleensä on voinut antaa minkäänlaista selitystä. Patsaasta ei ole ollut aavistustakaan. Jos ehkä loitsujen *samm*s on patsaaksi ymmärretty, ei *sampo*a, siitä huolimatta että analogia *taivas ~ taivo* olisi ollut tarjolla.

kansan uskomuksissa<sup>1</sup>. Harvakin tutkimuksessaan (s. 100) suhtautuu taivaanmylly-kuvitelmaan epäröiden ja kieltää aivan kokonaan mahdollisuuden, että myllyominaisuus olisi kuulunut ryöstettävälle sammolle. Kun sampo ei siis pyörinyt, mistä sille myllyn nimi?

Oletamme vielä Harvan mukana, että maailman-*samm*as olisi ollut deminutiiviselta nimitykseltään *sampo* ja että se olisi ollut viljan, karjan ja kaiken rikkauden tuoja. Onko maailmanpatsaalla nämä ominaisuudet kansamme uskomuksissa tosiaan ollut, näyttää kyllä kaipaavan lisätodisteita, sillä juuri kalevalainen *sampo* maailmanpatsaaksi o l e t e t t u n a on palvellut päätodistajana. Mutta jos tuo pyörimätön maailmanpatsas-sampo oli kaiken rikkauden lähde, niin silloin se olisi saattanut vaihtua toiseen rikkauden lähteeseen, satujen ihmemyllyyn, ja sitä tietä saada sekin myllyn ominaisuuden. Tämä idea-assosiaatio tuntuu kuitenkin liian kaukaiselta nimensiirron synnyttäjäksi. Ennenkuin sellaista uskotaan, täytyy ainakin voida osoittaa, että tuo ylen yleinen ja vähin vielä elävä kuvitelma 'maailmanpatsas, maailmantolppa', eestin 'ilmassamm', sisältäisi jotain *sampo*on verrattavia onnen ominaisuuksia. Eiköpähän vain siinä tapauksessa maailmanpatsaan »taottuja» kuvia olisi löytynyt lähempää kuin eräs kirjailtu puupaalu lappalaisilta?

Mielestäni on niin ollen — ja kun vielä faktillisesti *samma-kka* kuuluu vanhaan myllyterminologiaan — hyvin loogillista päätellä, että *sampo* nimeen (*samm*as-kivi, *sampo*i-kivi tai mikä *sampa*-johtoinen kielellinen ilmaus lieneekin kysymyksessä) liittyy muisto jauhavasta rakkineesta<sup>2</sup>,

<sup>1</sup> Harva on kyllä osittain oikeassa siinä, että tiedot metsäsuomalaisten kosmologiasta on saatu »heruttelemalla». Minua on jälkeempään hätkähdyttänyt se MAIJA JUVAKSEN tunnustus (Vir. 1935, s. 417), että Kaisa Vilhusen kosmologisiin tiedonantoihin ei ole luottamista. Hän sekä toiset kerääjät (Astrid Reponen ja Helmi Helminen) olivat niitä aikoinaan kai pitäneet hyvinkin luotettavina, ja Setälä oli niiden perusteella — lähinnä häntä varten ne oli koottukin — saanut teokseensa pontevan »Jälkitodisteen» (s. 558) ja ottanut mukaan Kaisa-vanhuksen kuvankin »Sammon arvoituksen ratkaisun todentajana». Kun minä myöhemmin nuo ylen tärkeät asiat tahdoin saada oikein parlografiin, ne oli tietenkin saatava esiin »heruttamalla», mutta sittenkin esim. taivaan pyöräminen, »jauhaminen», oli Kaisalle niin vieras asia, että se ilmeisesti oli saatu kyselijöiltä. Lieneekö edes *samm*as hänelle ollut perintätietona tuttu, vaikka hän muisteli sen ja sen niin sanoneen? Mutta joskin mummon lennokas fantasia loi yhtä ja toista, saattaa vain asiaa tuntematon ja toisten työn väheksyjä Harvan tapaan (Sammon ryöstö s. 100) yliolkaisesti väittää Kaisa Vilhusen ansioiden supistuvan sanastollisten kokoelmien rikastuttamiseen.

<sup>2</sup> Vepsäläiset puhuvat myllyn (meluitsan) *survomisesta* silloinkin, kun tarkoittavat jauhamista. Tosiaan heidän vesimyllyssään on survova petkel, jolle sopisi kai 'sampaan' nimi (kuten vesirattaan akselillekin), mutta sana on tuntematon. Sanat-han kyllä katoavat ja vaihtuvat uusien esineiden ja asioiden mukana. En silti rakenna tälle »survomiselle» mitään, se kun vaatisi myös myllylaitteiden historian perinpohjaista tuntemista.

ehkä juuri ensimmäisestä myllylaitteesta, jossa oli »taottava» rautaosa ja josta — aikanaan ihmeellisestä, mullistavasta keksinnöstä — »viesti vierähti itähän, sai sanoma pohjolahan».

Niin, kyllä minun täytyy nöyrästi tunnustaa, että mitä pitemmälle olen elänyt, sitä enemmän olen huomannut »tietomääräni riittämättömyyden» omalla suppeahkolla erikoisalallanikin. Mitä enemmän luulet saaneesi tietoja, sitä enemmän ilmestyy tietämistä. En kuvittelekaan tuoneeni selitysyriitykselläni mitään lopullista ratkaisua sammon ongelmaan, joka sitäpaitsi vain yhdeltä, joskin tärkeältä puolelta sivuaa minun tiedettäni.

**Lauri Kettunen.**